

ინგა სანიკიძე

ივ.ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
თბილისი, საქართველო

Inga.sanikidze@tsu.edu.ge

<https://doi.org/10.52340/lac.2024.09.39>

რუსთველური „სისხლი“ და რამდენიმე მნიშვნელოვანი კონტექსტი „ვეფხისტყაოსანში“

საკვანძო სიტყვები: შოთა რუსთაველი, „პოემა ვეფხისტყაოსანი“, ლექსიკური ერთეული „სისხლი“

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგანაა შენიშნული, რომ XII საუკუნის პოლიტიკურ-სოციალური რეალობის ასახვა „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტურ ქარგაში არცთუ უმნიშვნელო პლასტს ქმნის. ამასთან დაკავშირებით პ. ინგოროყვა, რომელმაც სხვა მეცნიერთა მსგავსად, პოემაში ისტორიულ მოვლენათა ამოკითხვა სცადა, წერდა: „როგორც ირკვევა, ვეფხისტყაოსანში გაირჩევა ისტორიული სინამდვილის ანარეკლი. ვიმეორებთ, ეს სრულიად არ ნიშნავს იმას, რომ ვეფხისტყაოსანში ჩვენ გვქონდეს ისტორიული ამბების უბრალო ქრონიკა“ [ინგოროყვა 1963: 211]. არისტოტელეს „დიდი ეთიკისა“ არ იყოს, „მშვენიერება ზომიერებაშია“ და „მოაზრება არაა იგივე, რაც შეგრძნება. მაგალითად, მხედველობით არ შეიძლება ხედვის გარდა სხვა რამის კეთება. სმენითაც, სმენის გარდა, სხვა არა შეიძლება რა... ამიტომ გადაწყვეტილების მიღება, აზროვნებაში ხდება“ [არისტოტელე 1994: 28]. გამომდინარე ნათქვამიდან, შევეცდებით, რუსთველის აზროვნების ფენებში არც ჩვენ გამოვიძიოთ მხოლოდ რეალისტური ფაქტები, რადგან იკვეთება, რომ კაცობრიობის უდიდესი მოაზროვნის გონი გამაოგნებელ მხატვრულ ნასკვებს ქმნის. უპირველესად ის, მსოფლიო გენია, მიუყვება ანტიკურ სწავლებას. სასწორი, მასზე დამაგრებული პინებიცა და კილოგრამობა-გრამობის მზომველი ერთეულებიც საკუთარ მფლობელობაში აქვს და ისიც წონის, წონის და ქარგავს.

და მართლაც, ეპოსში ნატურალისტურ კოპირებას რომ არ უნდა ვეძიებდეთ, უდავოა. კვლევის ეს მიმართულება უცილობლად შეგვიყვანს ჩიხში, მაგრამ არც ის ივარგებს, ეპოქასა და მასში მიმდინარე ისტორიულ მოვლენებს თვალი არ გავუსწოროთ. საფუძველშივე ვიტყვით იმას, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ცენტრალური ფიგურის, ტარიელის, წინარე სახედ დემეტრე [დემნა] უფლისწულს მოვიაზრებთ, ამგვარი მიდგომა კი ნამდვილად არ არის უცხო ქართული სამეცნიერო ლიტერატურისათვის.

ახლა მცირეოდენად გადავავლოთ თვალი ქართულ საისტორიო თხზულებებს. „ისტორიანი და აზმანის“ წყაროზე დაყრდნობით ივ. ჯავახიშვილი წერს: დავითის სიკვდილის შემდგომ „შემონაზონებულს დემეტრეს პირი კვლავ სამეფო ცხოვრებისაკენ უბრუნებია და თავის თანამოსაყდრედ სახელმწიფო ტახტზე თავისი საყვარელი შვილი გიორგი III დაუსვამს. ამის შემდეგ დემეტრეს დიდხანს აღარ უცოცხლია“ [ჯავახიშვილი 1983: 226]. წყაროში არ ჩანს,

რამ მოუსწრაფა დღენი დემეტრეს – სიბერემ, ჯანმრთელობის გაუარესებამ თუ სინდისის ქენჯნამ, რომელიც ყველაზე უღვთო კაცშიც კი გაჩნდებოდა გარიყული შვილისა და ქვეყნის პირდაპირი მემკვიდრის სრულიად გაურკვეველ ვითარებაში გარდაცვალების შემდგომ. პირველი ორი რამ – სიბერე ან ჯანმრთელობის გაუარესება – რომ ყოფილიყო მისი სიკვდილის მიზეზი, ვფიქრობთ, რომ „ისტორიანი და აზმანის“ მიკერძოებული ავტორი ამას უცილობლად გვეტყოდა და კიდევ ერთ გამართლებას მოუძებნიდა უკანონო და, ჩვენი აზრით, უსინდისო ქცევას. ცხადია, რომ რაღაც მნიშვნელოვანი არ ვიცით. რასაც უპირობოდ ვხვდებით, ეს მომხრეობა და ხოტბა-შესხმაა გიორგი III-ის დინასტიური ხაზისა, მისივე შთამომავლობის ერთადერთობის გამართლება და მეტაფორული, თუმცა მაინც მკრეხელური, მცდელობა მეფე თამარის სამების დოგმატთან გატოლებისა – „მეცა ესრეთ ვიწყო ამის თამარისა, სამგზის სანატრელისა და სამებისაგან ოთხად თანააღზავებულისა, რომელი ეთეროან იქმნა კელმწიფეთა შორის“ [„ისტორიანი და აზმანი“ 1959: 3].

შენიშნულია, რომ „ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტში არსად არ არის თქმული, რომ თამარი წარმოადგენს ამა თუ იმ (გნებავთ, მეოთხე) ჰიპოსტასს ანუ ტერმინი ჰიპოსტასი და მისი ქართული ეკვივალენტები (პირი, გვამოვნება) ხსენებულ ძეგლში არ არის“ [ჭელიძე 2011]. მეცნიერის აზრით, საქმე მეტაფორულ აზროვნებასთან გვაქვს. ასე რომ, „ზემორე პოემებიც (იგულისხმება „თამარიანი“ და „აბდულმესიანი“ - ი.ს.) ისევე, როგორც „ისტორიანი და აზმანი“, თამარის შესახებ მხოლოდ მეტაფორულად გვესაუბრებიან და არანაირად – პირდაპირი გაგებით“ [იქვე]. ეჭვიმუტანელი ისტორიული ფაქტია ის, რომ „საქართველოში არასდროს დასმულა საკითხი თამარის მეოთხე ჰიპოსტასობისა ან თუ მისი სულიწმინდობისა და ღვთისმშობლობის შესახებ“, როგორც ამას თავისი ნაშრომის ბოლოს ე. ჭელიძე დაასკვნის. არც ის არის სადავო, რომ ავტორი მეტაფორულად გვესაუბრება, მაგრამ, ჩვენი აზრით, სწორედ ეს მეტაფორა მოჩანს გადაჭარბებულ-მიუღებელი. „სამებისაგან ოთხად თანააღზავებული“ სხვას არაფერს შეიძლება ნიშნავდეს, თუ არა მათთან თანამდგომსა და აღზევებულს, არა ჰიპოსტასს, მაგრამ სამებასთან მდგომს (ყურადღება უნდა მიექცეს ზმნიზედური წარმოშობის თანა'სა და ქვემოდან ზემოთა მიმართულების გამომხატველ აღ-ზმნისწინს, რომლებიც ერთ სიტყვაში მოიყრის თავს [თანააღზავებულისა]. თამარის მეოთხე ჰიპოსტასობის შესახებ საყურადღებო მსჯელობაა მოცემული ლ. წერეთლის ნაშრომშიც, თუმცა ავტორი მემატაიანეთა ტექსტების სხვა კონტექსტებს შეეხება და განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს წყაროებში დადასტურებული „სამი ყრმის“ გააზრებას. საკითხი შუასაუკუნეობრივი საღვთისმეტყველო აზროვნებისა და ბიბლიურ-ევანგელისტური სახისმეტყველების რაკურსშია განხილული, დასკვნა კი ასეთია: „გამოვრიცხავთ თამარის „ცხოვრებაში“ მემატაიანის მიერ მეფის „სამების მეოთხე ჰიპოსტასად“ გამოცხადების მცდელობას“ [წერეთელი 2006: 338].

მსჯელობის ამ ნაწილში ჩვენი მთავარი მიზანი „ისტორიანი და აზმანის“ უცნობი ავტორის ტენდენციურობის დანახვაა, ამიტომ ვფიქრობთ, რომ შეფასებისას არ დაგვირღვევია ობიექტურობის საზღვრები, როცა უცნობ მემატაიანეს გიორგი III-ის დინასტიური ხაზისადმი მიკერძოებული ვუწოდეთ, ხოლო მის მიერ წარმოთქმულ მეფის ქებაში მკრეხელური აზრი ამოვიკითხეთ.

თამაზ ჭილაძე სხვა საკითხებთან ერთად „ვეფხისტყაოსნის“ დამკვეთის ვინაობის გარკვევას ცდილობს, რადგან, ჩვენი აზრითაც, ეს გამორჩეულად ააშკარავებს ავტორის მხატვრულ ნაბიჯებს, რომელიც უკვე მარგალიტად ქცეულ პოემაში გამოიყენა. მკვლევარი წერს: „ის უფრო საინტერესოა, თუ ვინ არის პოემის დამკვეთი. მე, პირადად, ის შეხედულება უფრო სარწმუნოდ მიმაჩნია, რომლის მიხედვითაც დამკვეთი თამარი კი არ არის, არამედ – თამარის მამა, მეფე გიორგი III“ [ჭილაძე 2014: 61], გიორგი III-ის გარდაცვალების თარიღად კი

საისტორიო მეცნიერება ქართულ და უცხოურ წყაროებზე დაყრდნობით 1184 წელს დებს, ხოლო თამარის თანამოსაყდრეობა 1178-1179 წლებითაა დათარიღებული [ჯავახიშვილი 1983: 244]. ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს: „გიორგი მეფეს თავისი ასული, დიდებული თამარი, საქართველოს სახელმწიფო ტახტზე 1178-1179 წ. დაუსვამს“ და იქვე აზუსტებს: „გიორგი მეფის გარდაცვალების თარიღად 1184 წ. სდებენ აგრეთვე ვარდანი, სტეფანოზ ორბელიანი და სხვადასხვა ქართული კვანძოებიც. დასასრულ, გიორგი III გარდაცვალებას 1184 წ. ადასტურებს სანაპინის მონასტრის სომხური წარწერაც“ [ჯავახიშვილი 1983: 244].

სავარაუდოდ, სწორედ ეს 1179-1184 წლებია დროის ის შუალედი, როცა უკვე სახელმძღვანელო პოეტი „ბრძანების“ შესრულებას შეუდგა. სამეფო სამჭედლოში მრავალგზის დაშვებული „გრდემლი“ რუსთველის თანხმობის საფუძველი შეიქნა და გაუტეხელი აღმასიკი „გატეხა“ [„გასტეხს ქვასაცა მაგარსა გრდემლი ტყვიისა ლბილისა“: 10, 5]¹. რაშია საქმე? ნუთუ რუსთველს შინაგანმა ძლიერებამ თუ პრინციპულობამ უღალატა? როგორც ჩანს, მან კარგად მოიფიქრა, რა უნდა უნდა გამოეტანა სააშკარაოზე, როგორი მხატვრული სამოსი მოუხდებოდა მისსავე ნააზრევს და როგორ უნდა შეეყვანა „შეცდომაში“ დამკვეთი, რომლისგანაც საბოლოოდ ფარსისა და ფარისევლობის ხატი გამოაქანდაკა.

ძნელია, ამ გადასახედიდან მეფე თამარის ან გიორგი III-ის დის, რუსუდანის, სინდისად წოდებულ შინაგან ხმებზეც ვისაუბროთ, მაგრამ მაინც ვიტყვით მცირეოდენს – ნუთუ გადამწვარი სამართალი მათში წუხილს საერთოდ არ იწვევდა? რუსუდანმა თამარი გაზარდა, მაგრამ დემნაც ხომ ძმისშვილი იყო, ასაკოვნებას მიწევნილი ობოლი უფლისწული, რომლის სამეფო ტახტის დასაკავებლად გამოთქმულ პრეტენზიას გიორგი III-მ დასაჭურისებით უპასუხა და, სტეფანოზ ორბელიანის სიტყვებით რომ ვთქვათ, საკუთარ შეუბრალებლობას ასეთი ფორმულირება მისცა: „ნუ იყოფინ, – თქვა, სამკვიდრებელი მისი“ [ორბელიანი 1978: A, 51]. რაც ყველაზე მეტად აძრწუნებდა გიორგის, ის მოიმოქმედა – საბეჭდავი დაადო დემნასა და მის სამეფო მოდგმას, გამრავლების საშუალება გადაუკეტა, ფერფლად აქცია. ასეთ შემთხვევაში სფინქსობა აღარ დაიშვებოდა, მისი ფერფლიდან აღდგენის შანსი ნულის ტოლი იყო.

საისტორიო წყაროები არაფერს ამბობს იმაზეც, თუ რა სამართლებრივი გზა გაიარა დემნასადმი წაყენებულმა ბრალდებამ აჯანყებაში მონაწილეობის გამო და ვინ გამოუტანა მას თვალთა დათხრისა და დასაჭურისების სასჯელი. „ხელმწიფის კარის გარიგების“ [XIV ს.] მიხედვით ირკვევა, რომ ქვეყანაში „სააჯო კარი“ მოქმედებდა, რომელშიც ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდით, დავით აღმაშენებლის მიერ ცალკე დაწესებულებად ქცეული „სამართალი სამეფო“² შედიოდა. „ჭყონდიდელი ორშაბათს დღეს სააჯო კარსა შიგან დაჯდების, ობოლთა და ქვრივთა და მიმძღვრებულთა მოჩივართა განიკითხავს“ [გარიგება 1965: 81], ხოლო, ივ. ჯავახიშვილისავე განმარტებით, როგორც ჩანს, „ამ „სამეფო სამართლის“ მსაჯულლებს ჰქონდათ შვიდეულის დანარჩენი დღეები ორშაბათს შემდგომ საქმეებისა და აჯა-საჩივრების განსახილველად“ [ჯავახიშვილი 1984: 341-342]. ვფიქრობთ, რომ სააჯო კარსაც რომ გამოეტანა საბრალდებო დასკვნა დემეტრე უფლისწულისათვის (მკვეთრად მიუღებელი დასაჭურისების სასჯელია), ეს მაინც გიორგი III-ის პიროვნული პოზიციის შედეგად მოხდებოდა. მართალია, შ. მესხია „ისტორიანი და აზმანის“ სხვა (კერძოდ, „ერთნებობისა და თანადგომის“) საკითხზე მსჯელობს, მაგრამ საყურადღებოდ ამბობს, რომ სწორედ გიორგი III-ისთვის იყო დამახასიათებელი სამეფო ხელისუფლების „ერთპიროვნულად, თვითმპყრობელური მეთოდებით“ მართვა [მესხია 1979: 66].

¹ სტრიქონები „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტიდან ყოველ ჯერზე დამოწმებულია 1966 წლის საიუბილეო გამოცემიდან, მითითებულია გვერდი და სტროფის ნომერი.

და რა უნდა ვიფიქროთ – ის, რომ დავით აღმაშენებლის პირდაპირი და თან მამრობითი ხაზის იავარქმნის თუნდაც მორალური მხარე რუსუდანს არ აწუხებდა?!. მამის საქციელზე ერთხელაც არ მიუთითებია უკვე მოწიფული თამარისათვის. ძმაც [დავით V-ც] ხომ, სავარაუდოდ, გიორგიმ მოუკლა... ნუთუ, „ზე-პირ“ სიცილი და სადღაც, გულის სიღრმეში, მიკუჭული, საიდუმლოდ შენახული ვაება [„მე თუ ზე-პირ მიცინია, ქვე-ქვე მითქვამს იდუმალ ვა“: 84, 405] არასდროს დასტყობია მას, როგორც მეფის გადაწყვეტილებების შემსწრესა და თვითმხილველს, სხვაგვარად ხომ ისიც დაუნდობლად გაიწირებოდა². ლოგიკურია, რომ „ძლიერთა ამა ქვეყნისათა“ს შიში დიდი იქნებოდა. არისტოტელესი არ იყოს: „კაცი უშიშარი მაშინ კი არ არის, როცა საერთოდ არა აქვს შიში“-ო [არისტოტელე 1994: 31] და, ალბათ, დავარ-რუსუდანსაც ეშინოდა, მეტადრე მაშინ, როცა ხედავდა, რომ ეს ძლიერება სისასტიკეზე იყო აღმოცენებული, და, როცა მართლმსაჯულება არა თუ სთვლემდა, არამედ საღათას ძილით ეძინა. სავარაუდოდ, თამარსაც ეშინოდა მამისა (ნესტანის სიფრთხილესა და შიშშეპარულ მოქმედებებზე სხვაგან ვისაუბრებთ), მაგრამ რაღაც მაინც ითქმებოდა კულუარულად ან სულაც ინტიმურად აღმზრდელსა და აღზრდილს შორის. სინდიყის სიმძიმე აქვს ცოდვას. ბევრი ვერაფერი შვებაა, თუკი შენ თავად არა ხარ ამ ცოდვის შემოქმედი, შენი სისხლი და ხორცი ხომ არის? და რა შესძელი შენ, რითი გადაუდექი წინ? რა მოიმოქმედე? საბოლოოდ, გამოდის, რომ ვერაფერი... ფიზიკურმა ძალამ და სამეფო ტახტის არდათმობის გაშმაგებულმა სურვილმა, უკეთურმა ქცევამ გაჯობა და დაგადუმა, მსხვერპლად გაქცია. იქნებ, ეს არის ერთ-ერთი საყრდენი დავარის მხატვრული სახისა. არც მის გონიერებას გამორჩებოდა მიჯნურობის სენშეყრილი ნესტანის წრიალი, ასმათის მიმოსვლა და იქნებ იმ ბეჭედსაც მოჰკრა თვალი, ნესტანის მიერ დაწერილი პირველი სასიყვარულო უსტარის მიტანის შემდგომ ტარიელისგან მადლობის ნიშნად შეთავაზებული ოქროს ჯამიდან მორიდებით რომ აიღო ყმა ქალმა [„ასმათს მივართვი რჩეული თვალი ოქროსა ჯამითა;.. / ერთი აიღო ბეჭედი, მართ აწონილი დრამითა“: 77, 378]. ალბათ, ყველაფერი იცოდა და შინაგანად თანაუგრძნობდა მიჯნურობებს და არა მხოლოდ არ ებრძოდა ამ სიყვარულს, არამედ – ახალგაზრდა წყვილში ასეთი გრძნობის არსებობა კიდევ სიამოვნებდა თავად გაუხარელს, ოდესღაც ქაჯეთში გათხოვილსა და დაქვრივებულს. დავარს თითქოსდა ებრალება ტარიელი, არც კი ახსენებს მის სახელს მაშინ, როცა მჭექარე რისხვით თავს ატყდება ნესტანს – „საქმრო რად მოაკვლევინე?“-ო, ეუბნება და მკვლელობის ცოდვის მიღმა ტოვებს მას. სხვა შემთხვევაში პოეტი მცირეოდენად გადაითამაშებდა რითმას, მარცლოვანებას შემატებდა, ზმნას მრავლობით რიცხვში დასვამდა და „მოკალითო“, იტყოდა. რუსთველური „სისხლი უბრალო“ გამორჩეულად ამახსოვრდება მკითხველს და, მართლაც, ბრალეულობის ნატამალი არ შეურია შოთამ ამ გენიალურ შესიტყვებაში. ვფიქრობთ, რომ ნიშანდობლივია ისიც, რომ ეს „სისხლი უბრალო“ სწორედ ფარსადანს ათქმევინა, კაცს, რომელიც ამ ცოდვის თავიდათავი იყო [„ხვარაზმშას სისხლი უბრალო სახლად რად დამადებინე?“ 113, 555] და ამით კიდევ ერთი სასიკვდილო ისარი დაასვა გულზე მის ფარისევლობას. ფარსადანისაგან განსხვავებით, დავარმა კარგად იცის მნიშვნელობა უცოდველობა-უბრალო-

² უცილობელი ისტორიული ფაქტია, რომ რუსუდანი თამარის გამზრდელი მამიდაა. „წარმოიყვანეს სამშუღლით... [დაჲ] მეფისა დედოფალი რუსუდან თანა **გაზრდილითა მისითა** [იგულისხმება თამარი – ი.ს.]“,- წერს „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორი. ცნობილია, რომ რუსუდანმა „მნიშვნელოვანი დიპლომატიური მისია შეასრულა ელდიგუზ ათაბაგთან გიორგი III-ის შეთანხმებაში ქ. ანისის გამო (დაახლოებით, 1165 წ.)“ [მეტრეველი 2012: 417]. ამრიგად, რუსუდანი, სულთანთა ცოლყოფილი, საქართველოში უკვე XII ს-ის 60-იან წლებში ჩანს, ამიტომ ის თამარის გაზრდას ადრეული ასაკიდანვე უნდა იწყებდეს და, აქედან გამომდინარე, ლოგიკურია, რომ 70-იან წლებში ქვეყანაში განვითარებული მწვავე პოლიტიკური მოვლენები თუ საზოგადოებრივი დაპირისპირებანი მის თვალწინ ხდებოდა.

ებისა, ამიტომაც ერთგვარი ტაბუ დაადო ტარიელსა და მის სახელს იმ განკითხვის ჟამს, რომელიც საკუთარ მძასაც მოუწყო და ნესტანსაც, სიტყვაც არ წამოსცდენია სარიდანის ვაჟზე. ეს ნამდვილად იქნებოდა დავარის სისუსტე, არაკეთილგონიერება და თვალაკრული თემიდას „სამართალი“. ნესტანის აღმზრდელი მამიდის საბრალდებო დასკვნა ტარიელს მხოლოდ ირიბად შეეხო (ნესტანის ძებნაში გათანგა), სხვა მხრივ ცის მცოდნე ქალს იოტისოდენა საყვედურიც არ გამოუთქვამს მის ბრალზე.

ახლა „სისხლის“ საკითხთან დაკავშირებით შევჩერდებით. მ. კეკელია ძველი ქართული სამართლის ძეგლებზე დაყრდნობით საგანგებოდ შეეხება „ვეფხისტყაოსნის“ სხვადასხვა კონტექსტში გამოყენებულ „სისხლთა დენის“ საკითხს და აღნიშნავს: „ძველ ქართულ სამართალში „სისხლთა დენა“ – სოციალური შინაარსის მატარებელი, სისხლის ფასთან დაკავშირებული იურიდიული ტერმინია (სოციალურად ტოლთ ერთნაირი ფასის „სისხლი სდით“), ხოლო პოემის ტაეპს – **„უსისხლოდ მოვკალ იგი, გლახ, თუცა ხმდა სისხლისა დენით“** [112, 550] – ამგვარად გაიაზრებს: „სისხლი არ ემართა ჩემი ისე მოვკალი საბრალო. თუმცა მართებული იყო ასე მოვქცეულიყავ, მოვკალი მისებრი ღირსების (= ფასის) სისხლის მქონემ (=მდებმა)“ [კეკელია 1985: 11-12]. ვფიქრობთ, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ დასახელებული ტაეპის მ. კეკელიასეული წაკითხვა არსებითად სწორია, თუმცა „ხმდა სისხლისა დენით“ (ანუ საჭირო იყო სისხლთა დენა), ჩვენი აზრით, ასე არ უნდა განიმარტოს – „მართებული იყო ასე მოვქცეულიყავ“. ზმნა „ხმდა“ [ის] III პირში დასმულ სუბიექტს შეიწყობს და არა – I პირისას, რაც მას ზოგად შინაარსს ანიჭებს [შდრ. ზოგადი შინაარსით გამოყენებული ზმნა „ხამს“ [საჭიროა] – „ხამს მიჯნური ხანიერი...“; ან: „ხამს მოყვარე მოყვრისათვის...“]. ამგვარად, „ხმდა სისხლთა დენით“, ანუ საჭირო იყო სისხლთა დენა, არ ნიშნავს იმას, რომ ეს ვალდებულება, ვალი თუ თანანადები მაინცადამაინც ტარიელს უნდა ეკისრა, ანუ უმართებულოა ფრაზის პირველი პირით განმარტება. ტარიელის მხრიდან აქ იმის ხაზგასმა ხდება, რომ ხვარაზმძას „სისხლთა დენა“ საჭიროებით იყო გამოწვეული (რა თქმა უნდა, ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე), ის ვიღაცას უნდა გაეკეთებინა, მან კი ეს უმნიშვნელოვანესი სახელმწიფოებრივი საქმე ტახტის ერთ-ერთ მემკვიდრესა და მიჯნურთან შეთანხმებით ინდოეთის საკეთილდღეოდ ივალა, თანამდები შეიქნა „უბრალო სისხლისა“. ვფიქრობთ, რომ განსახილველ სტრიქონში შორისდებული „გლახ“ (თანამედროვე შინაარსობრივი ეკვივალენტით „ვაი“) ასევე საყურადღებოა. ჩვენი აზრით, ის მკვლელობის გამო ტარიელის სულიერ მდგომარეობას გამოხატავს თხრობის მომენტში და გმირის ქრისტიანული სინანულით გამოწვეული შეძახილია, რომელიც ორგანულად ერწყმის სახელმწიფოებრივი საჭიროებით ნაკარნახებ არცთუ სასიამოვნო მოქმედებას.

„ვეფხისტყაოსანში“ ტერმინ „სისხლის“ გააზრებასთან დაკავშირებით საინტერესო თვალსაზრისს ავითარებს მ. კარბელაშვილიც და პოემის იმ ეპიზოდსაც შეეხება, რომელშიც ფიქსირდება შესიტყვება „სისხლი უბრალო“. მეცნიერი წერს: „ვეფხისტყაოსნის არაერთმა მკვლევარმა აღნიშნა, რომ ხვარაზმძას შვილის „სისხლი უბრალო“... ვალია, რომელიც შურისძიებისკენ მოუწოდებს ხვარაზმელებს, რის გამოც იქმნება ხვარაზმიდან ინდოეთზე სამხედრო თავდასხმის საფრთხე, და, მაშასადამე, რაც უფრო ძლიერია ხვარაზმი (მკითხველისა თუ მკვლევარის აღქმაში), მით უარესი ინდოეთისათვის!“ [კარბელაშვილი 2016: 21]. ავტორის თვალსაზრისით, ნესტანის მიერ „უსისხლოდ“ მოკვლის რჩევა „ზნეობრივი ვალის დარღვევა“ და „მხოლოდ გაუგებრობას შეიძლება მიეწეროს მისი პატრიოტიზმად გამოცხადება“ [იქვე: 22]. და რადგან პოემაში მართლაც არ არსებობს „გრძნობისა და მოვალეობის, პირადულისა და სახელმწიფოებრივის ანტითეზა“, როგორც ამას მ. კარბელაშვილი შენიშნავს, ვფიქრობთ, რომ „სისხლი უბრალო“, როგორც უცოდველი სისხლი, რუსთველის მსოფლმხედველობის ის

ნაწილია, რომელიც დასახელებულ კონტექსტში სახელმწიფოებრივი აზროვნებით იხსნება. მიჯნურთა ნაბიჯი გათვლილი მოჩანს, რადგან პოემის ქარგაში ვერც ხვარაზმელთა შურისძიებას ვხვდებით და ვერც მათგან მომდინარე სხვა სახის პრობლემას, რომელიც ინდოეთს ატყდება თავს. მიზნით გამართლებული საშუალება [„მიზანი ამართლებს საშუალებას“ – ნ. მაკიაველი] სასიძოს მკვლელობის საფუძველი უნდა იყოს, სახელმწიფოებრივი აზროვნებით განსაზღვრული მოქმედების წინაპირობა, სპარსთა არგახსებით გამართლებული. ვფიქრობთ, რომ „სისხლის“ თემა „ვეფხისტყაოსნის“ დამოუკიდებელი კონცეპტია, თუმცა არც ისეთი, რომ ის პოემის მთლიან სათქმელთან გადაჯაჭვული არ იყოს.

დავარის დუმილი და მისი უმოქმედობა ტექსტის იმ ადგილამდე, სადაც მისივე თვით-მკვლელობის სცენა იშლება, შესაძლებელია ამ „შავი ქალის“ შიშსაც მივაწეროთ, მაგრამ ახლა რაღა დარჩენია მას, ძმა მაინც მოკლავს, ოღონდ „ცუდად“, ანუ ფუჭი ბრალდებით, სრულიად უდანაშაულოს [„არ ცუდად მომკლავს ძმა ჩემი, რა გიყავ, რა გაქნევინე?“ 118, 571]. და ისევ „უბრალო სისხლის“ თემამ წამოიწია, რომლის დავიწყებას, ვფიქრობთ, რომ პოემა არ გვამლევს.

ვფიქრობთ, რომ რუსთველის პოემაში მნიშვნელოვან ბიძგებს ისტორიული ვითარება იწვევს. XII საუკუნის II ნახევრის საქართველოში სისხლის გუბეები დგას. უმძიმესია ერთ-ერთ საისტორიო წყაროში დახატული ორბელიანთა ამოწყვეტის ენით აღწერილი სინამდვილის ხილვა. რაც არ უნდა გადამეტებული იყოს მემატანის ცნობა, ვფიქრობთ, რომ მოვლენის მასშტაბი მაინც სახეზეა. სტ. ორბელიანი იუწყება, როგორ გათამამებულა იოვანე ორბელიანი (საქმე 1078 წლის დემნა-ორბელთა აჯანყებას შეეხება), როცა გიორგი III-ს ფიცი დაუდია, რომ არას ავნებდა აჯანყებულს, მისულა მეფესთან, „ხოლო მეფემან განიხარა დიდად ფრიად და პირველისაებრ შეიწყნარა სიყვარულით და პატივ-სცა დიდითა პატივითა, ვიდრე ხელთ იგდო ყოველნი ძენი და ნათესავი ტომი მისნი“, შემდეგ კი სასიკვდილოდ მისცაო ორბელიანები და „ყოველი ტომ-ნათესავი მისი და ყოველივე ყრმა-წული და დედანი თანასწორად აღხოცნა და წარსწყმიდნა, რომელნიმე მოშთობით და რომელნიმე წყალთა შთაგდებით და რომელნიმე კლდეთა გარდატეხებით და ამისათვის ამოიღო სახლისაგან ქართლისა სახელნი მათნი“ [ორბელიანი 1978: A, 51-52]; მერე კი უბრძანებია „ეკლესიელთათვის“ დაეწერათ ის, რაც სიმართლეს არ შეესაბამებოდა, არ იყო „ჭემმარტი მიზეზი“ და ცილი დასწამაო ორბელეებს. აჯანყების მოთავეთა სიკვდილით დასჯა ან თვალეების დათხრა ქართული მართლმსაჯულების საქმეა, მაგრამ უდანაშაულო დედებისა და ყმაწვილებისა კი რა მოგახსენოთ... მართალია, ამ მოვლენასთან დაკავშირებით ლაშა გიორგისდროინდელი მატანე სხვაგვარი ინტერპრეტაციით წერს, მაგრამ, როგორც არაერთ შემთხვევაში, აქაც მისივე მწირსიტყვაობა სისხლის იმ გუბესა თუ მდინარეს უნდა მალავდეს, რომელიც შესაძლებელია გიორგი III-მ უცოდველი ქალებისა და ყმაწვილებით დააყენა. წყაროში ვკითხულობთ, რომ ლორეს ციხიდან „გამოასხნა ორბელნი მეფემან, და იპყრნა და დაჯოცნა“ – ეს არის და ეს კომენტარი ორბელთა იავარქმნის შესახებ. ცხადია, რომ მცირე ფორმატი (ერთი წინადადება) მოვლენის ფართო ტილოს ვერ ხატავს, ამიტომ მკითხველში კიდევ უფრო მეტ ეჭვს აღძრავს. სტეფანოზ ორბელიანი გარკვეულწილად მართალი უნდა იყოს.

ფარსადანის მხრიდან დის მკვლელობის მუქარა-მცდელობაც ისეთივე „უბრალო სისხლი“ მოჩანს, როგორც – ხვარაზმელი სასიძოსი. როგორ უმოწყალოდ იფიცებს ინდოთ მეფე საკუთარ თავს – „მას მოვჰკლავ, ჩემად დად ვინცა მადესა!“ [116, 567] და შეურაცხყოფელ სიტყვებსაც უშურველად იმეტებს მისთვის, გარყვნილებასა და სიბილწის სწავლებას აბრალებს [„მათ ბოზ-კუროთა ასეთი რა მისცეს, რა უქადესა?“ 116,567]. გვაეჭვებს თანინი მრავლობითის ფორმით გადმოცემული თხზული სახელის ფორმა „ბოზ-კუროთა“. აშკარაა,

რომ ფარსადანი მრუმობის ობიექტებად დავარის გარდა სხვა ქალს ან ქალეზსაც გულისხმობს, რომლებიც ნესტანის აღზრდითა თუ მოვლით იყვნენ დაკავებულნი. ისინი ტექსტში არ ჩანან, არც სიკვდილით დასჯა ემუქრებათ, ამიტომ მათზე ვერაფერს ვიტყვით. სასიკვდილო განაჩენი მხოლოდ დავარის მისამართით გაისმის და გასაგებია რატომაც – ფარსადანი დედმამიშვილისა და მისი მოდგმის მკვლელია ისევე, როგორც დემეტრე I-ის უმცროსი ვაჟი გიორგი III. რაც არ უნდა საქართველოს გაერთიანების სურვილით გავამართლოთ მისი ქმედებანი და თავგასული ფეოდალების დასჯა დავუდოთ საფუძვლად მისსავე ქცევას (ეს კი ნამდვილად არის მისი პოლიტიკის შეუცდომელი ნაწილი), ამავე ქცევის მორალურ ნაწილს გამართლება ნაკლებად მოეძებნება. ის ძმის მკვლელია (სომეხ მემატაიანეებზე დაყრდნობით), ხოლო ძმიშვილისა – ქართული და სომხური წყაროებით დადასტურებული ფაქტებით.

დავარის მიერ წარმოთქმული და კითხვით წინადადებად ფორმულირებული ერთი ფრაზაც იქცევს ყურადღებას – „ანუ სისხლითა მისითა ჩემი რად მოაზღვევინე?“ [118, 571],- ეკითხება ნესტანს. ტექსტის ამ მონაკვეთში არც ექსპრესიული ლექსიკური ერთეული „სისხლი“ გვანებებს თავს და არც „სისხლის მდინარე“ – „გასისხლმდინარდა“. სისხლით ზღვევა – აი, რა ამღვრევს და აშფოთებს რუსთველს და თანაც ერთი კაცისა კი არა, მდინარედ ქცეული ბევრისა. დავარმა, სასიძოს მკვლელობაში სრულიად უდანაშაულომ, საკუთარი სისხლით უნდა გადაიხადოს ჩადენილი ცოდვის სანაცვლო, ცოდვა კი განკითხვას ითხოვს. საქმე ოსტატურ აბსტრაქციასთან, აზრის განზოგადებასთან უნდა გვექონდეს. რუსთველის მსოფლხედვით, დავით V-ის, რუსუდანის უფროსი ძმის, სავარაუდო მოკვდინება დასაც სისხლით ხომ არ მოეკითხება თუნდაც იმ მდუმარების ან რეალური ძალის არმქონე თუ გაუპროტესტებელი ქმედებების გამო, რომლებიც, როგორც ჩანს, განსაკუთრებით ხილული იყო სამეფო კართან დაახლოებული პირებისათვის და, აბა, რუსთველის ვირტუალურ გონიერებას როგორ დარჩებოდა შეუმჩნეველი მცირეოდენი დეტალიც კი, დემეტრე-დემნა უფლისწულის გაუბედურების ცოდვაზე რომ აღარაფერი ვთქვათ. აშკარაა, რომ ამ ნაწილს მეტი ტკივილი ახლავს, მეტი შემზარაობა, ამიტომაც ისმის განგაშის ზარები პოემის ქსოვილებიდან, რომლებშიც ექსპრესიული ლექსიკური ერთეული „სისხლი“ თავის სათქმელს ამბობს. დავარ-რუსუდანი ჩადენილი ცოდვების უტყვი თანამონაწილეა, ბრძენქალი, რომელსაც, როგორც ზემოთაც ვთქვით, ხმის ამოღება სიცოცხლის ფასი დაუჯდება, გაჩუმება არჩია, თქმას ზოგჯერ „არათქმა“ რომ სჯობდა, კარგად იცოდა [„ზოგჯერ თქმა სჯობს არა თქმასა, ზოგჯერ თქმითაც დაშავდების“: 147, 742], მაგრამ რუსთველური ზღვევა მას თვითმკვლელობად დაუჯდა, უსამართლო განაჩენის მიღებას საკუთარი თავის წარწყმედა ამჯობინა.

ვფიქრობთ, რომ რუსთველის მსოფლმხედველობის, როგორც მთლიანობის, დანახვა ნამდვილად გაჭირდება იმ შემთხვევაში, თუკი პოემის თითოეულ მიკროკონცეპტს, თითოეულ მხატვრულ ინტერპრეტაციას თავისი მნიშვნელობა არ მიეცა. „სისხლი“ ერთ-ერთი მათგანია და იმ გენიალური მთელის ნაწილი, რომელსაც თავად რუსთველმა უწოდა „ობოლი მარგალიტი“; ამ ლექსიკური ერთეულის მხატვრულმა ინტერპრეტაციამ კი არა მხოლოდ ლინგვისტური, არამედ ლიტერატურული დისკურსიც მოითხოვა და ისტორიულიც. ჩანს, რომ პოემის მაგისტრალური ხაზზე განლაგებულ თითოეულ დეტალსა თუ მხატვრულ პასაჟს თავისი ფუნქცია აქვს, ხოლო „სისხლის“ ექსპრესია პირდაპირ უკავშირდება დემნა უფლისწულის თავს დატრიალებულ და ეპოქაში განვითარებულ მტკივნეულ ისტორიულ ფაქტებს.

ლიტერატურა:

1. **არისტოტელე (1994):** დიდი ეთიკა [თ. კუკავას გამოცემა]. გამომცემლობის მითითების გარეშე. თბილისი.

2. **გარიგება 1965:** „გარიგება ხელმწიფის კარისა“. ქართული სამართლის ძეგლები [ი.დოლიძის გამოცემა]. II. 80-97. გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი.
3. **ინგოროყვა პ. (1963):** რუსთველიანა. თხზულებათა კრებული შვიდ ტომად. I. 7- 254. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი.
4. **ისტორიანი და აზმანი (1959):** ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. „ქართლის ცხოვრება“ [ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა]. II. 1-114. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი.
5. **კარბელაშვილი მ. (2016):** რამდენიმე იურიდიული ტერმინისათვის „ვეფხისტყაოსანში“. კრებული: ტერმინი, ცნება და პარადიგმა „ვეფხისტყაოსანში“. 7-13. გამომცემლობა „მწიგნობარი“. თბილისი.
6. **კეკელია მ. (1985):** „სისხლის დენით“ შინაარსისათვის ვეფხისტყაოსანში. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია). N1. გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი.
7. **მესხია შ. (1979):** საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. თბილისი.
8. **მეტრეველი რ. (2012):** თამარის გამეფება. საქართველოს ისტორია ოთხ ტომად. II. 418-420. გამომცემლობა „პალიტრა“. თბილისი.
9. **ორბელიანი სტ. (1978):** სტეფანოზ ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები. საქართველოს ისტორიის წყაროები. 4 [ე. ცაგარეიშვილის გამოცემა]. გამომცემლობა „მეცნიერება“ თბილისი.
10. **რუსთაველი (1966):** „ვეფხისტყაოსანი“ [მიძღვნილი შოთა რუსთაველის დაბადებიდან 800 წლისთავისადმი]. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი.
11. **წერეთელი ლ. (2006):** „სამთა ყრმათა ბაბილონს“ (თამარ მეფის „სამების მეოთხე ჰიპოსტასად“ ცნობის ათეისტური თეორია). კრებული: შოთა მესხია 90 [საიუბილეო კრებული მიძღვნილი შოთა მესხიას დაბადების 90 წლისთავისადმი]. გამომცემლობა „ნეკერი“. თბილისი.
12. **ჭელიძე ე. (2011):** წმ. თამარ მეფის ე.წ. მეოთხე ჰიპოსტასობისა და „ბუნებითი“ ღმერთობის შესახებ
http://library.church.ge/index.php?option=com_content&view=article&id=812%3A2018-12-01-09-21-46&catid=49%3A2010-12-12-19-59-31&Itemid=69&lang=ka
13. **ჭილაძე თ. (2014):** ვარდის ფურცლობის ნიშანი. კრებული: „უკვდავების ათინათი“ [წერილები, ესეები]. რედ. ზ. კვარაცხელია. 42-201. გამომცემლობა „ინტელექტი“. თბილისი.
14. **ჯავახიშვილი ივ. (1983):** ქართველი ერის ისტორია [თხზულებანი 12 ტომად]. II. გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი.
15. **ჯავახიშვილი ივ. (1984):** ქართული სამართლის ისტორია [თხზულებანი 12 ტომად]. VII. თსუ გამომცემლობა. თბილისი.

Inga Sanikidze

Iv.Javakhishvili State University

inga.sanikidze@tsu.edu.ge

<https://doi.org/10.52340/lac.2024.09.39>

Rustaveli's „Blood“ and some Significant Contexts in the „The Knight in the Panther“

Abstract

It has been numerously noted in the Georgian scientific literature that the reflection of the historical reality of the 12th century creates quite significant segments in the plot of the *Knight in the Panther*. We will initially say that in our opinion the central character of the *Knight in the Panther's Skin* - Tariel, is the prototype of Prince Demetre [Demna]. Historical sources clearly show that King Giorgi III responded to the orphan Prince's claim for the Royal Throne by gouging out his eyes and castrating him. We believe, the lexical element „Blood“ used by Rustveli in different chapters of the epic poem is directly connected with the misfortune and tragic events that befell upon Prince Demna in the second half of the 12th century. M. Kekelia also specifically touches on the issue of „Bloodshed“ used in different contexts of *The Knight in the Panther* and notes: „In ancient Georgian Law, „bloodshed“ is a legal term related to the price of blood, carrying a social content.“

The verse of the poem – „**I killed the youth without shedding blood, eh, though his blood cried out as it shed**“ („უსისხლოდ მოგვალ იგი, გლახ, თუცა ხმდა სისხლისა ღენით“) [112, 550] – should be read as follows: „It was needed make them bleed“, which means that this obligation, debt or sin should have been borne specifically by Tariel. Lexical observation of the cited verse shows that to make Khvaramza „bleed“ was to be done out of necessity (of course based on state interest). It had to be done by someone and Tariel, in agreement with his beloved, took responsibility for this important task for the benefit of India. The use of interjection „glakh“ (with the modern meaning of – „eh“). We believe, it expresses Tariel's mental state at the moment of the narration, due to the murder committed and it is an exclamation caused by the Christian repentance of the character, which organically merges with the unpleasant action dictated by the state's needs.

Historical sources tell us that in the era of Rustveli, there were streams of blood of the „sinners“ and of the „innocents“. We believe that the notice of Stefanoz Orbeliani is enough to prove the aforementioned. According to him, Giorgi III mercilessly executed not only the Orbelians who participated in the rebellion, but also their entire relatives, the boys of the Orbeliani family and their mothers. Of course, executing the leaders of the rebellion or gouging out their eyes was a matter of Georgian justice, but in our opinion, it was the result of excessive ruthlessness against innocent mothers and boys.

We think that Farsadani's threat-attempt to execute his sister is just as „common bloodshed“ as that of Khvarazmeli's son-in-law to be. The death sentence from the brother's side is heard only in the address of Davari, which is clear why - Parsadani is the murderer of his sibling and his family, just like Giorgi III, youngest son of Demetre I [indeed, he is the murderer of his brother based on the Armenian chroniclers and of his nephews - according to the facts provided in Georgian and Armenian sources].

To make them pay with blood - this is what worries Rustveli and not just one man, but many; that is why the lexical element „blood“ is presented to us with special expressiveness in many passages of the epic poem.

Key words: Shota Rustaveli, Poem „*The Knight in the Panther*“ lexical unit „Blood“